

УДК: 342.7 (477)

ORCID: 0000-0003- 3804-6031

e-mail: svetlanakutsepal@gmail.com

Svitlana V. Kutsepal,

Professor at the Department Theoretical
Legal Subjects

(Poltava Law Institute of the Yaroslav
Mudryi National Law University)

Куцепал Світлана Вікторівна,

професор кафедри теоретико-правових
дисциплін

(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

RIGHTS, FREEDOMS AND DUTIES OF A MAN AND A CITIZEN: A PHILOSOPHICAL AND LEGAL ANALYSIS

Анотація. Проблематика співвідношення прав та свободи людини завжди цікавила представників філософського загалу, зокрема особлива увага до зазначеної проблематики приділялася фахівцями сфери філософії права. Феномени права та свободи є складними та полідисциплінарними, залежними як від історичних чинників, так і сучасних світових економічних, політичних, соціальних та ідеологічних викликів. Усе це детермінувало розмаїття поглядів та оцінок прав та свобод людини та громадянина, обумовило значну кількість дефініцій цих понять. Метою статті є філософсько-правовий аналіз прав і свобод людини та громадянина як маркера демократичного розвитку суспільства, держави загалом та правової системи держави зокрема. Відповідно до зазначеної мети, у статті використані наступні методи дослідження – аналіз та синтез, дедукція та індукція, узагальнення, діалектичний та герменевтичний методи. Аргументовано, що дискурс прав і свобод людини та громадянина є основою морально-правових засад європейської цивілізації та потребує осмислення в контексті сучасних світоглядних та цивілізаційних трансформацій. Європейська

цивілізація нерозривно пов'язана з демократією, яка виступає засобом для досягнення свободи. У той же час, без свободи функціонування демократичної політичної системи неможливе. Проаналізовано такі різновиди свободи як свобода волі та свобода самої дії, завдяки яким індивід набуває статус вільної особистості, а його життя отримує сенс. Людина – істота соціальна, а гармонійне існування та функціонування у суспільстві неможливе без правового регулювання, яке постає як умова ефективного функціонування суспільства і запорука свободи особистості.

Ключові слова: право, свобода, права людини, держава, суспільство, діалектика, відповідальність, громадянські права і свободи, політичні права і свободи, обов'язки людини і громадянина.

Summary. The problem of the relationship between human rights and freedom has always been of interest to representatives of the philosophical community. In particular, special attention has been paid to this issue by specialists in the field of legal philosophy. The phenomena of right and freedom are complex and multidisciplinary, dependent both on historical factors and contemporary global economic, political, social, and ideological challenges. All these aspects determined the diversity of views and assessments of the rights and freedoms of a human and a citizen, causing a significant number of definitions of these concepts. The aim of the article is a philosophical and legal analysis of the rights and freedoms of a human and a citizen as a marker of the democratic development of society, the state in general, and the legal system of the state in particular. In accordance with the specified aim, the following research methods are used in the article: analysis and synthesis, deduction and induction, generalization, dialectical and hermeneutic methods. It is argued that the discourse of human and civil rights and freedoms is the basis of the moral and legal foundations of European civilization and needs to be understood in the context of modern worldview and civilizational transformations. European civilization is inextricably linked with democracy, which acts as a means to achieve freedom. At the same time, the functioning of a democratic political system is impossible without

freedom. Such varieties of freedom as freedom of will and freedom of action itself have been analyzed, thanks to which an individual acquires the status of a free personality, and their life acquires meaning. A human is a social being, and harmonious existence and functioning in society are impossible without legal regulation, which appears as a condition for the effective functioning of society and a guarantee of individual freedom.

Key words: right, freedom, human rights, state, society, dialectics, responsibility, civil rights and freedoms, political rights and freedoms, obligations of a human and a citizen.

Постановка проблеми. Проблема прав, свобод та обов'язків людини та громадянина, протрактованих як багаторівневий суспільний феномен, займає чільне місце в системі філософсько-правової рефлексії. Сучасні соціально-політичні та військові виклики в Україні особливо актуалізували філософсько-правовий дискурс стосовно прав та свобод людини.

Кожна сфера діяльності людини та функціонування суспільства має специфічний набір прав та обов'язків людини. «Права людини – це не тільки певні можливості людини, прийняті крізь призму історичного розвитку, а й її «претензії», домагання. Це універсально визнані цінності, закріплені міжнародними конвенціями та практикою держав. Це ті норми, які в науці міжнародного права називають *jus cogens*» [1, с. 25].

Стосовно поняття «свобода» існує величезна кількість дефініцій та оцінок, адже свобода – це умова «бути Людиною». «Свобода – багатовимірне явище у філософії, починаючи від її онтологічних чи метафізичних аспектів і завершуючи політичними й особистими» [2, с. 15]. Тобто, бути Людиною – це мати внутрішній імператив, що забезпечує збереження особистості, захищає від руйнівного зовнішнього впливу у процесі соціалізації та формування правової свідомості, убезпечить особу від ролі «гвинтика», «інструмента» маніпуляцій у

політичних та правотворчих процесах, детермінує свідому правову поведінку у будь-яких нестандартних ситуаціях.

У контексті репрезентованої статті важливими видаються наступні аспекти - як розв'язати суперечності, породжені дотриманням принципів свободи та реалізацією в сучасних суспільствах права, як не бути об'єктом патерналістського втручання, діалектика права на самовираження і права на конфіденційність, як у сучасному світі забезпечити співіснування права на виголошення власної думки (позиції) і права критики висловлювань інших.

Традиційно соціальні, економічні та культурні права і свободи розглядаються у контексті соціальної держави, тому актуальним є аналіз впливу рівня економічного, політичного, культурного, ідеологічного розвитку суспільства на трансформації правосвідомості та правової культури, що знаходить відображення у ставленні громадян як до державних інституцій, так і до соціально-правових інтеракцій, оскільки права і свободи окремого громадянина детермінують низку обов'язків як перед суспільством та державою, так і стосовно інших громадян.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Оскільки проблематика прав і свобод людини відноситься до царини мультидисциплінарного дискурсу, її дослідженням займаються представники багатьох сфер гуманітаристики – правознавці, політологи, філософи, соціологи, фахівці з державного управління тощо.

Стаття ґрунтується на аналізі наступних монографій: Свендсен Л. Фр. Г. Філософія свободи [2], О. В. Пушкіна Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення [3]. Н. Г. Шукліна Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики) [4], а також низки розвідок вітчизняних та зарубіжних дослідників

Метою статті є філософсько-правовий аналіз прав і свобод людини та громадянина як маркера демократичного розвитку суспільства, держави загалом та правової системи держави зокрема.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблематики прав та свобод людини, варто розпочати з дефініцій цих понять. Як вже зазначалося, дискурс прав людини є полідисциплінарним, найбільший внесок у розробку даної проблематики зробили представники правозначної науки, які дотримуються трьох основних позицій стосовно дефініції поняття «права людини»:

- 1) права людини тлумачаться як можливості діяти певним чином/утримуватися від дії;
- 2) права людини ототожнюються з поняттям «свободи» та мають бути закріплені у нормативно-правових актах;
- 3) права людини розглядаються як можливості одержання від держави певних благ [5, с. 29–30].

У найбільш узагальненому вигляді дефініція поняття «права людини», що є суголосною контексту даної статті, репрезентована П.Рабіновичем, який вважає, що права людини – це: а) певним чином унормована її свобода; б) певні її потреби чи інтереси; в) її вимоги про надання певних благ, адресовані суспільству, державі, законодавству; г) певний вид (форма існування, спосіб прояву) моралі [6, с. 14]. Також видається доцільним навести визначення норвезького дослідника Л. Свендсена, який стверджує, що «права – це необхідна умова для того, щоб жити вільним життям. Можна сказати, що права змушують громадян до цього у тому сенсі, що вони не можуть ухилитися від прав, навіть якщо забажають цього» [2, с. 218].

Право пов'язане з мораллю, з дихотомією Добра та Зла. «В основі прав лежить переконання, що всім дорослим людям з нормальними когнітивними, емоційними та поведінковими властивостями повинно бути гарантовано те, що необхідне їм для можливості робити власні судження щодо того, що для них добре, щоб утілювати ці судження у власне життя і для того, щоб мати право голосу під час визначення правової бази, у межах якої вони живуть своїм життям» [7, р. 11]. Отже, саме право постає гарантом вільної практичної та когнітивної діяльності особи.

Зупинимось більш детально на громадянських та політичних правах людини, які уможливають існування та функціонування людини у соціумі, а також здійснення індивідуальних проявів життєдіяльності. «Ці права утворюють своєрідні нормативні абсолюти, що визначають непорушні межі, яких жодна держава, група або особа не можуть легітимно порушити» [2, с. 217].

Громадянські права фіксують статус людини як індивіда в усій сукупності його неповторних атрибутів, а політичні – репрезентують людину як учасника (активного чи пасивного) політичного процесу, визначають рівень політичної свободи людини і в той же час, визначають рівень демократичності держави.

У теорії конституційного права визначаються загальні та спеціальні ознаки громадянських прав та свобод. До загальних ознак належать:

- фундаментальність;
- постійний характер та особливий механізм реалізації;
- значущість для людини, оскільки виражають відносини та зв'язки людини і держави;
- наявність особливого механізму охорони, вони забезпечені системою національного законодавства та діяльністю органів усіх рівнів влади;
- універсальність – діють на всій території країни в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Специфічні ознаки громадянських прав та свобод:

- пріоритетність відносно інших прав та свобод;
- природність та невідчужуваність;
- довічний, постійний та незмінний характер;
- загальність;
- індивідуальність

Політичні права та свободи також мають низку ознак:

- є предметом конституційно-правового регулювання, відповідно захищають основні, базові цінності й інтереси особистості; загальні для всіх;

характеризуються особливою юридичною формою конструювання; володіють найвищою юридичною силою порівняно з іншими групами прав людини;

- є невідчужуваними, детермінуються громадянством особи;
- визнаються, гарантуються й захищаються відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права;
- визначають сутність, зміст і застосування національного законодавства, діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування й забезпечуються правосуддям;
- є нормами прямої дії;
- обмеження конституційних політичних прав і свобод людини і громадянина допускається лише за умов, визначених законом.

Ще одним важливим поняттям у контексті даного дослідження є поняття «свобода». Існують сотні дефініцій цього поняття як у філософському, так і у правовому дискурсі. Кожна дефініція акцентує якусь суттєву ознаку даного феномена: «здатність діяти відповідно до Істини і Добра» [8, р.79]; «стан взаємин між людьми, коли примус одних супроти інших буде мінімальний» [9, с. 19]; «свобода є благом, яке повинно вдосконалюватися, а не злом, яке потрібно звести до мінімуму» [10, р.170]; «свобода є здатністю вирішувати, як мені діяти, тобто самому визначати або самому бути причиною того, як я у заданій ситуації вчиню: зроблю дію X чи дію Y» [2, с. 75].

Як же співвідносяться права та свободи людини? Що в цій бінарній парі є визначальним, основним, первинним поняттям, а що похідним, адже «людиною можуть оволодіти суперечливі одне одному бажання, однак реалізує вона лише одне з них» [11, с. 87]?

Ці два феномени «мають спільну природу, спільний онтологічний ґрунт» [12, с. 263–264], «свобода дій нерозривно пов'язана з відповідальністю за те, що робить людина» [2, с. 44]; вольовий учинок і відповідальність є осердям міжлюдських стосунків [13].

Свобода забезпечує можливість людині створити гармонійну модель буття у соціумі, важливим складником цього буття постає суспільно-правове буття,

оскільки людина повинна дослухатися не лише до своєї свободи, але й чітко усвідомлювати межі між дозволеним та забороненим, узгоджувати свої вчинки з вимогами права, усвідомлювати відповідальність за свої дії та вчинки, приймати свідомі рішення щодо правового/неправового статусу своєї поведінки у суспільстві та державі.

Відомий філософ Дж. Ролз стверджує, що свобода залежить від статусних та фізичних властивостей та можливостей людини, не залежить від походження та соціального стану, що «кожна людина повинна мати рівні права відносно найбільш загальної схеми рівних основних свобод, сумісних з подібними схемами свобод для інших» [14, с. 66].

Варто згадати про такі різновиди свободи як свобода волі та свобода самої дії, завдяки яким індивід набуває статус вільної особистості, а його життя отримує сенс. «...філософсько-правова характеристика свободи волі передбачає її двовимірність: внутрішній вимір (свобода людини вбачається у свободі волі) та зовнішній вимір, що виражає безпосередньо умови існування людини у світі, у тому числі й праві» [15, с. 151].

Людина – істота соціальна, а гармонійне існування та функціонування у суспільстві неможливе без правового регулювання, яке постає як умова ефективного функціонування суспільства і запорука свободи особистості. «Важливими моментами справжньої людської свободи виступають два чинники – це освоєння зовнішньої реальності, а також моральний контроль над самим собою» [16, с. 137]. Свобода волі є засобом формування правового буття особи, обов'язковим складником якого є зовнішній контроль за поведінкою людини, при відсутності якого свобода волі може перетворитися на свавілля.

Висновки та пропозиції. Таким чином, проведене дослідження дає підставу для наступних висновків:

Дискурс прав та свобод людини та громадянина є основою морально-правових засад європейської цивілізації та потребує осмислення в контексті сучасних світоглядних та цивілізаційних трансформацій.

Завдяки праву особа отримує непорушний простір для самовизначення та самореалізації, систему гарантій життєдіяльності у соціумі, гарантії можливостей особистої автономії.

Право постає гарантом та виразником свободи, надає межі свободи. Деякі обмеження є абсолютними, їх порушити неможливо, тоді як інші – можуть змінюватися під тиском соціальних процесів або особистих причин.

Свобода є процесом звільнення та самовизначення, усвідомлення власної обмеженості правовими, соціальними та політичними факторами, дозволяє людині почуватися вільною у своїх діях, зберігати моральні орієнтири і цінностей у топосі уседозволеності й відповідальності, узгоджуючи свої вчинки з вимогами верховенства права.

Література

1. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. Київ:КМ Academia, 2000. 262 с.
2. Свендсен Л. Фр. Г. Філософія свободи Львів; К., 2016. 336 с.
3. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні:теоретичні і практичні аспекти забезпечення: монографія. Київ: Логос, 2006. 416 с.
4. Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики): монографія. Київ: Центр навч.літ-ри, 2005. 424 с.
5. Пазенок А. С. Права та свободи людини і громадянина. Київ, 2010. 176 с.
6. Рабінович П. М. Права людини: загальнотеоретичні засади. *Проблеми законності*. Харків, 1998. № 36. 221 с.
7. Talbott W. J. Which Rights Should Be niversal? Oxford/New York: Oxford University Press, 2005. 222 p.
8. Wolf S. Freedom Within Reason, Oxford: Oxford University Press, 1990. 132 p.

9. Гаєк Ф. А. Конституція свободи. Львів : Літопис, 2002. 556 с.
10. Burke E. On Empire, Liberty, and Reform. Speeches and Letters, New Haven/London: Yale University Press, 2000. 242 p.
11. Сафонік Л. Репрезентація дискурсу свободи волі у сучасному контексті. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2020. № 25-26. с. 85–94
12. Сливка С. С. Права та свободи людини (деонтологія духу). *Науковий вісник Львівського юридичного інституту. Серія юридична*. 2005. № 3. С. 262–270.
13. Bremer J. Czy wolna wola jest wolna? Kompatabilizm na tle badan interdyscyplinarnych. Krakow: Wydawnictwo WAM, 2013. 396 s.
14. Роулз Дж. Теория справедливости. Новосибирск, 1995. 536 с.
15. Бліхар В. С. Філософсько-правова інтерпретація свободи волі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. №. 34. С. 149–152.
16. Ситниченко Л. А. Стратегії свободи в сучасній соціальній та практичній філософії. Свобода: сучасні виміри та альтернативи. К.: Укр.центр духовн. культури, 2004. 316 с.